

**ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ
ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ**

Լիլիանա Հովսեփյան
*ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ*

Սույն հոդվածում ներկայացված են վստահության ձևավորման գործընթացի առանձնահատկությունները հայ հասարակությունում: Հետազոտությունն անցկացվել է Երևանում: Հիմնական շեշտադրումներից է վստահության ձևավորման մեխանիզմների, վստահության տեսակների, վստահության ձևավորման գործոնների և մակարդակների բացահայտումը: Ընդհանուր առմամբ, վստահությունը սահմանվում է որպես երկկողմանի փոխանակման գործընթաց, որտեղ կարևորվում են փոխանակման գործընթացի սուբյեկտների հատկանիշները, փոխանակվող հաղորդագրության ֆիլտրումը և աղմուկի գաղափարը:

Վստահությունը սոցիալական կապիտալի առանցքային բաղադրիչներից է: Այն կարևորվում է քաղաքացիական հասարակության գործառնության համար, ինչպես նաև քաղաքացիական մասնակցությանը և դեմոկրատիային նպաստելու տեսանկյունից: Վստահության անհրաժեշտությունն առաջանում է ապագայի անորոշության և անվերահսկելիության դեպքում: Որոշ հեղինակներ վստահությունը կապում են նաև ռիսկի հետ: Այս պարագայում կարելի է ասել, որ վստահել նշանակում է վարվել այնպես, կարծես թե ռիսկ չկա: Վստահությունը հատկապես կարևոր է դառնում արդի հասարակությունում, որը բազմաթիվ տեսաբանների կողմից համարվում է «ռիսկի հասարակություն»¹⁰: Ֆ. Ֆուկույաման վստահությունը հավասարեցնում է սոցիալական կապիտալի հետ: Է. Լեսերը համոզված է, որ վստահությունը առանձին հասկացություն է և կարող է լինել ինչպես սոցիալական կապիտալի աղբյուր, այսնպես էլ դրա արդյունք¹¹:

¹⁰Putnam R. The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. American Prospect, Vol. 13.1993. P. 2.

¹¹Фукуяма Ф. Доверие, Издательство Хранитель, Москва 2006.С.7.

Ստորև քննարկված են սոցիալական կապիտալի հիմնական տարրերից մեկի՝ վստահության ձևավորման գործընթացի վրա ազդող գործոնները, այդ գործընթացի սուբյեկտների հատկանիշները, մակարդակները, ուղղությունը: Ընդհանուր առմամբ, վստահության ձևավորումը այստեղ դիտարկվել է որպես երկկողմանի փոխակերպման գործընթաց, որի շրջանակներում էլ իրականացվել է վերլուծությունը: Ըստ Շտոմպկայի՝ վստահությունը մեզ անհրաժեշտ է ապագա իրավիճակը վերահսկելու համար¹²: Այստեղից ելնելով՝ վստահությունը ենթադրում է երկու տարր՝ *սպասումներ*, թե ինչպես կպահի իրեն ուրիշը ինչ-որ ապագա իրավիճակում, և գործողության նկատմամբ *համոզվածություն*: Ավելի պարզ լինելու համար բերենք հետևյալ օրինակը՝ ես հավատում եմ (վստահում եմ), որ այս աղջիկը լավ մայր կլինի, այդ իսկ պատճառով էլ ամուսնանում եմ նրա հետ (ես իմ «խաղաղությունը» կատարում եմ նրա օգտին): Այս նույն օրինակով կարելի է վստահություն ցուցաբերել և «խաղաղությամբ» կատարել քաղաքական գործչի, կազմակերպության և այլնի համար: «Անվստահություն» հասկացությունը վստահության հայելային արտացոլումն է: Այն ևս խաղաղությամբ է, սակայն՝ բացասական ենթատեքստով. քանզի *վտանգների մասին առկա է շատ տեղեկատվություն*, այս դեպքում հիմնական իմաստը հետևյալն է՝ և՛ վստահողին, և՛ նրան, ում վստահում են, պետք է դիտարկել որպես ռացիոնալ գործող անձանց, որոնք փորձում են մինիմալ ծախսերով ստանալ առավելագույն օգուտ:

Հետազոտության արդյունքից ելնելով՝ կարող ենք ասել հետևյալը. սպասումների առումով պատկերը գոհացուցիչ չէ, քանզի հարցվողների գերակշռող մասը հիմնականում համաձայն չէ առհասարակ իրենց համայնքի մարդկանց, հասարակությանը կամ, ընդհանրապես, քրիստոնյաներին վստահելու հարցում: Մա ենթադրում է, որ նրանք չունեն սպասելիքներ կամ ունեն միայն բացասական սպասելիքներ, նրանց կարող են խաբել կամ վնասել: Իսկ դա բերում է ֆիզիկական և սոցիալական տարածության մեծացմանը, հեռացմանը, ինչը հասարակական առումով դետրուկտիվ է: Այնուամենայնիվ, հայերը նման իրավիճակը համարում են նորմալ և համոզված են, որ այն

¹²Штомпка П. Доверие: социологическая теория//Социологическое обозрение. Том 2. № 3 2002.С.32.

կարող է բերել զարգացման: Փաստորեն, հայ հասարակությունում զարգացումը հիմնվում է բացասական փորձի վրա: Հետազոտության արդյունքը վկայում է, որ հայերը լավատես են, և շուրջ 48%-ը կարծում է, որ կյանքը զարգանում է ճիշտ ուղղությամբ: Դա բացատրվում է նրանով, որ հայերը ներկա վիճակը «գնահատում են դրական» հուսալով, որ ապագայում լավ է լինելու: Բայց սա միայն գաղափարական առումով է, իսկ գործողությունների տեսանկյունից, համոզված լինելով դրանց անարդյունավետության մեջ, ցուցաբերում են պասիվություն: Վերջինս իր անդրադարձն է ունենում քաղաքացիական մասնակցության վրա, ինչը դրսևորվում է միայն լոկալ գործողություններում: Այս երևույթը բացատրվում է նրանով, որ ընդհանրացված վստահությունը շատ դեպքերում վտանգավոր է: Խոսքը ռիսկերի մասին է: Այսօր ստեղծված պայմաններում ընդհանրացված վստահությունն ունի ամենացածր մակարդակը: Եթե ընդհանրական սոցիետալ վստահությունը դիֆուզային է, ապա այն չի կարող նպաստել փոխակերպմանը: Այս ամենի արդյունքում քաղաքացիները հրաժարվում են ամեն տեսակի մասնակցությունից: Հայերի մոտ բավական ցածր է քաղաքացիական մասնակցությունը, ինչը հետևանք է անվրստահության բարձր մակարդակի: Հայերը հակված են մասնակցելու միայն ծանոթների հետ քննարկումներին, իսկ ավելի բարձր մակարդակում շատ քչերն են ակտիվություն ցուցաբերում: Այս հանգամանքը կարող է վկայել երկու բան. առաջինը, որ ինստիտուտները չեն գործում ադեկվատորեն, և նրանց գործունեությունը փակ է հանրային լայն զանգվածների համար, երկրորդը, որ մարդիկ փորձում են խուսափել վնասներից և վտանգներից հիմնվելով իրենց իսկ ունեցած փորձի վրա: Նշենք նաև, որ այս տարբերակներից յուրաքանչյուրն էլ ունի ճշմարտության իր բաժինը, և դրանք փոխկապված են ու փոխլրացնում են միմյանց:

Քաղաքացիական մասնակցության տեսանկյունից ստացված տեղեկատվությունը վկայում է, որ միայն երիտասարդներն են ցուցաբերում մասնակցություն, որն էլ պայմանավորված է իրավիճակը փոխելու անկարող ցանկությամբ և տարիքային էնտոզիազմով:

Վստահության ձևավորումը կարելի է դիտարկել որպես փոխանակման գործընթաց, որտեղ փոխանակման հիմնական առարկան վստահությունն է: Այս գործընթացում կարևոր են հաղորդակցության սուբյեկտների հատկանիշները: Սուբյեկտների դերում կարող են

Ստորև քննարկված են սոցիալական կապիտալի էիմնական տարրերից մեկի՝ վստահության ձևավորման գործընթացի վրա ազդող գործոնները, այդ գործընթացի սուբյեկտների հատկանիշները, մակարդակները, ուղղությունը: Ընդհանուր առմամբ, վստահության ձևավորումը այստեղ դիտարկվել է որպես երկկողմանի փոխակերպման գործընթաց, որի շրջանակներում էլ իրականացվել է վերլուծությունը: Ըստ Շտոմպկայի՝ վստահությունը մեզ անհրաժեշտ է ապագա իրավիճակը վերահսկելու համար¹²: Այստեղից ելնելով՝ վստահությունը ենթադրում է երկու տարր՝ *սպասումներ*, թե ինչպես կպահի իրեն ուրիշը ինչ-որ ապագա իրավիճակում, և գործողության նկատմամբ *համոզվածություն*: Ավելի պարզ լինելու համար բերենք հետևյալ օրինակը՝ ես հավատում եմ (վստահում եմ), որ այս աղջիկը լավ մայր կլինի, այդ իսկ պատճառով էլ ամուսնանում եմ նրա հետ (ես իմ «խաղաղությունը» կատարում եմ նրա օգտին): Այս նույն օրինակով կարելի է վստահություն ցուցաբերել և «խաղաղությամբ» կատարել քաղաքական գործչի, կազմակերպության և այլնի համար: «Անվստահություն» հասկացությունը վստահության հայելային արտացոլումն է: Այն ևս խաղաղությամբ է, սակայն՝ բացասական ենթատեքստով. քանզի *վտանգների մասին առկա է շատ տեղեկատվություն*, այս դեպքում էիմնական իմաստը հետևյալն է՝ և՛ վստահողին, և՛ նրան, ում վստահում են, պետք է դիտարկել որպես ռացիոնալ գործող անձանց, որոնք փորձում են մինիմալ ծախսերով ստանալ առավելագույն օգուտ:

Հետազոտության արդյունքից ելնելով՝ կարող ենք ասել հետևյալը. սպասումների առումով պատկերը գոհացուցիչ չէ, քանզի հարցվողների գերակշռող մասը էիմնականում համաձայն չէ առհասարակ իրենց համայնքի մարդկանց, հասարակությանը կամ, ընդհանրապես, քրիստոնյաներին վստահելու հարցում: Սա ենթադրում է, որ նրանք չունեն սպասելիքներ կամ ունեն միայն բացասական սպասելիքներ, նրանց կարող են խաբել կամ վնասել: Իսկ դա բերում է ֆիզիկական և սոցիալական տարածության մեծացմանը, հեռացմանը, ինչը հասարակական առումով դեստրուկտիվ է: Այնուամենայնիվ, հայերը նման իրավիճակը համարում են նորմալ և համոզված են, որ այն

¹²Штомпка П. Доверие: социологическая теория//Социологическое обозрение. Том 2. № 3 2002.С.32.

կարող է բերել զարգացման: Փաստորեն, հայ հասարակությունում զարգացումը հիմնվում է բացասական փորձի վրա: Հետազոտության արդյունքը վկայում է, որ հայերը լավատես են, և շուրջ 48%-ը կարծում է, որ կյանքը զարգանում է ճիշտ ուղղությամբ: Դա բացատրվում է նրանով, որ հայերը ներկա վիճակը «գնահատում են դրական» հուսալով, որ ապագայում լավ է լինելու: Բայց սա միայն գաղափարական առումով է, իսկ գործողությունների տեսանկյունից, համոզված լինելով դրանց անարդյունավետության մեջ, ցուցաբերում են պասիվություն: Վերջինս իր անդրադարձն է ունենում քաղաքացիական մասնակցության վրա, ինչը դրսևորվում է միայն լոկալ գործողություններում: Այս երևույթը բացատրվում է նրանով, որ ընդհանրացված վստահությունը շատ դեպքերում վտանգավոր է: Խոսքը ռիսկերի մասին է: Այսօր ստեղծված պայմաններում ընդհանրացված վստահությունն ունի ամենացածր մակարդակը: Եթե ընդհանրական սոցիետալ վստահությունը դիֆուզային է, ապա այն չի կարող նպաստել փոխակերպմանը: Այս ամենի արդյունքում քաղաքացիները հրաժարվում են ամեն տեսակի մասնակցությունից: Հայերի մոտ բավական ցածր է քաղաքացիական մասնակցությունը, ինչը հետևանք է անվերստահության բարձր մակարդակի: Հայերը հակված են մասնակցելու միայն ծանոթների հետ քննարկումներին, իսկ ավելի բարձր մակարդակում շատ քչերն են ակտիվություն ցուցաբերում: Այս հանգամանքը կարող է վկայել երկու բան. առաջինը, որ ինստիտուտները չեն գործում ադեկվատորեն, և նրանց գործունեությունը փակ է հանրային լայն զանգվածների համար, երկրորդը, որ մարդիկ փորձում են խուսափել վնասներից և վտանգներից՝ հիմնվելով իրենց իսկ ունեցած փորձի վրա: Նշենք նաև, որ այս տարբերակներից յուրաքանչյուրն էլ ունի ճշմարտության իր բաժինը, և դրանք փոխկապված են ու փոխլրացնում են միմյանց:

Քաղաքացիական մասնակցության տեսանկյունից ստացված տեղեկատվությունը վկայում է, որ միայն երիտասարդներն են ցուցաբերում մասնակցություն, որն էլ պայմանավորված է իրավիճակը փոխելու անկարող ցանկությամբ և տարիքային էնտուզիազմով:

Վստահության ձևավորումը կարելի է դիտարկել որպես փոխանակման գործընթաց, որտեղ փոխանակման հիմնական առարկան վստահությունն է: Այս գործընթացում կարևոր են հաղորդակցության սուբյեկտների հատկանիշները: Սուբյեկտների դերում կարող են

հանդես գալ ինչպես անհատները, այնպես էլ խմբերը, կառույցները, ինստիտուտները: Վստահությունը երկկողմանի երևույթ է. այն դիտարկվում է որպես փոխազդեցության գործընթացի հիմք և միևնույն ժամանակ արդյունք: Այսինքն՝ ենթադրվում է, որ գոյություն ունի փոխանակման որոշակի գործընթաց, որտեղ կողմերը ներգրավված կլինեն՝ ելնելով իրենց և մյուս կողմի իրենցից ունեցած սպասումներից: Այս գործընթացում կարևոր տեղ են զբաղեցնում վստահության հիմնական բաղադրիչները՝ սպասումներն ու համոզվածությունը: Սեր կողմից ուղարկվող յուրաքանչյուր «հաղորդագրություն» (message) մինչև ստացողին հասնելն անցնում է ֆիլտրում: Վստահության տեսանկյունից հայ հասարակությունում այդպիսի ֆիլտրեր են *մշակույթը, փոխազդեցության սոցիալական կոնտեքստը, սուբյեկտների էմոցիաները, ինքնությունը և, իհարկե, իրավիճակը*:

Փոխանակման գործընթացում կարևոր տեղ է զբաղեցնում նաև աղմուկի գաղափարը: Վստահության փոխադարձությունն էապես կախված է *անհատի անցյալի փորձից, տեղեկատվությունից և հաղորդակցությունից*: Ավելի վստահելի անհատները հավանական է, որ փոխանակեն վստահությունը մյուսների հետ: Որոշակի մակարդակի վստահություն ձեռք բերելուց հետո մարդիկ կամ, այսպես կոչված, վստահողներն այլ անհատների վրա կունենան ազդեցություն, երբ սկսեն փոխանակել: Այս առումով հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ հայերը որոշակի առումով վստահելի են համարում միայն իրենց շրջապատի մարդկանց, իսկ իրենց՝ որպես ամբողջի, նկատմամբ լցված են անվստահությամբ: Այժմ այս պատկերը պրոյեկտենք հայ հասարակության վրա: Նախ սկսենք փոխազդեցության սուբյեկտներից: Հարկ է նշել, որ հայ հասարակությունում վստահելի հարաբերությունները *դուրս չեն գալիս ընտանեկան, ընկերական, բարեկամական հարաբերություններից*. տեղեկատվության ստացման հիմնական աղբյուրը հենց ընտանիքի անդամները, ընկերները, բարեկամները, որոշ իմաստով նաև հարևաններն են: Սա նշանակում է, որ հայ հասարակությանը բնորոշ են հիմնականում փակ սոցիալական ցանցերը, ինչը թույլ չի տալիս գնալ առաջ և կապեր հաստատել այլ ցանցերի հետ, ինչն էլ պայմանավորում է վստահության ցածր մակարդակ: Սա միանշանակորեն խոչընդոտում է զարգացմանը: Սակայն ռիսկի տեսանկյունից վստահության նեղ շրջանակն ավելի անվտանգ է: Այս պարագայում ավելի քիչ հավանա-

կան է, որ ընտանիքի անդամները, ընկերները, բարեկամները վնասներ ու վտանգներ կպատճառեն: Հետազոտության արդյունքում պարզվել է, որ գործընկերների ամենաքիչն են վստահում, ինչը պայմանավորված է նրանց միջև առկա մրցակցությամբ:

Անդրադառնալով վստահության տիպերին՝ հարկ է նշել, որ առհասարակ ընդունված է առանձնացնել երեք տեսակի վստահություն՝ *անհատական, ընդհանրացված* և *ինստիտուցիոնալ*: Առաջինը վստահությունն է մտերիմների, ծանոթների միջև, և առկա է կայացած հարաբերությունների, կայացած սոցիալական ցանցերի դեպքում: Վստահության երկրորդ տիպը տարածվում է նաև անծանոթների վրա՝ հաճախ ընդհանուր արժեքների առկայության շնորհիվ: Վստահության երրորդ տեսակը վերաբերում է կառավարման ֆորմալ ինստիտուտներին¹³: Հետազոտության արդյունքը ցույց է տալիս, որ կանանց շրջանում գերակշռում է անհատական վստահությունը: Կանայք մարդուն վստահելու համար կարևորում են նրա հետ երկար ժամանակ ծանոթ լինելը, այսինքն՝ կանայք ավելի հակված են վստահելու այն դեպքում, երբ կան ամուր, կայացած հարաբերություններ: Քանի որ վստահությունը սոցիալական հարաբերությունների ցանցերի ստեղծման կարևոր նախապայման և դրանց պահպանման գլխավոր նորմ է, ուստի, ընդհանուր առմամբ, կանանց մոտ վստահության ավելի ցածր մակարդակն ինքնին սոցիալական ցանցերի սահմանափակման պատճառ է դառնում: Տղամարդկանց ևս բնորոշ է անհատական վստահությունը, բայց առկա է նաև ընդհանրացված վստահությունը: Ինստիտուցիոնալ վստահության դեպքում՝ կարող ենք ասել, որ թե՛ կանայք, թե՛ տղամարդիկ հակված են վստահելու այն համակարգերին, որոնց վերաբերյալ իրենք ավելի տեղեկացված են կամ ընդգրկված են հենց այդ համակարգերում: Հետազոտության արդյունքը վկայում է, որ տղամարդիկ ավելի հաճախ կարևորում են վստահությունը գործնական ոլորտում և այն համարում հաջողության երաշխիք: Մինչդեռ կանայք վստահությունը համարում են հանգիստ և ապահով կյանքի գրավական:

Հատկանշական է այն, որ կանայք հաճախ խոսում են ոչ թե

¹³Թադեոսյան Գ., Շախառվարյան Ա., Սոցիալական կապիտալի դերը ժամանակակից հայ հասարակության գեղերային մոբիլության գործընթացում, Եր., ԵՊՀ հրատ., Բանբեր, 3(117), 2005, էջ 12:

ուրիշների նկատմամբ իրենց վստահության մասին, այլ իրենց նկատմամբ ուրիշների վստահության մասին, ինչը նրանց տալիս է համոզվածություն և համարձակություն: Մա վկայում է այն մասին, որ կանանց ինքնագնահատականը մեծապես կախված է շրջապատի գնահատականից, և այդ առումով շրջապատը և նրա վստահությունը շատ կարևոր են կնոջ ինքնահաստատման համար:

Հայ հասարակությունում անհատական և ինստիտուցիոնալ վստահությունը հակադիր են միմյանց, քանզի լինելով փոխակերպվող հասարակություն՝ սոցիալական համակարգերի նկատմամբ ընդհանրացված վստահությունը լիովին բացակայում է: Վստահությունն ավելի մեծ է գործընկերոջ, քան համակարգի նկատմամբ: Անհատական վստահության վրա հիմնվող համակարգերը հասնում են որոշակի մակարդակի և կանգնում: Մյուս կողմից էլ պետք է հուշել, որ անհատական վստահության ավելացումը որակական փոփոխություններ կբերի հասարակական մակարդակում և կփոխակերպվի ինստիտուտների նկատմամբ վստահության:

Ինստիտուցիոնալ անվստահության պատճառներից են.

1. սոցիալական հարաբերություններում ներգրավվածների կողմից իրենց դերերի ոչ գործիմաց իրականացումը,
2. փոխազդեցության մեջ գտնվող համագործակիցների՝ իրենց պարտականությունների ու ֆունկցիաների չիրականացումը,
3. հասարակականից ավելի սեփական շահերի գերազնահատումը:

Ինստիտուցիոնալ անվստահության պատճառներից մեկն էլ այն է, որ ներկայիս հասարակությունը գնում է դեպի դերային կառուցվածքի բարդացմանը, ինչն էլ դժվարացնում է դերերի ադեկվատ իրականացումը:

Լիովին վստահություն կա եկեղեցու և բանակի նկատմամբ: Ինչ վերաբերում է եկեղեցուն, չնայած որ այն այսօր չի իրականացնում այն ֆունկցիաները, ինչ դարեր շարունակ ունեցել է, այնուամենայնիվ, դեռևս պահպանում է պատմական ուժն ու նշանակությունը: Բանակի առումով կարող ենք նշել, որ ստեղծված իրավիճակը փակ սահմաններ երկու հարևան պետությունների հետ, դարաբաշխան համակարգությունը ստիպում է մեզ հավատալու մեր ուժերին, ինչն իր ճշմարտության հատիկն ունի:

Անծանոթների նկատմամբ վստահությունը հիմնականում հիմ-

նըվում է աշխարհընկալման լավատեսական ուղու և այն հավատի վրա, որ վաղը ավելի լավ է լինելու, եթե մենք կարողանանք կառավարել մեր սոցիալական միջավայրը, կենսամակարդակը: Այս առումով հասկանալի է, որ գոյություն չունի վստահություն անձանդների նկատմամբ, քանզի վնասները կամ վտանգներն այս դեպքում ավելի մեծ կլինեն, այսինքն՝ ոիսկը ավելի մեծ է: Միայն տնտեսական համագործակցության տեսանկյունից գոյություն ունի «վստահություն»:

Վստահության ուսումնասիրությունը վերջին հաշվով հանգեցնում է հանդուրժողականության չափմանը: Ստացվում է, որ հայերը պատրաստ են ընկերական հարաբերությունների հիմնականում բոլոր ազգությունների, բայց ամենաքիչն՝ ադրբեջանցիների և թուրքերի հետ: Բնականաբար, սա ունի իր մակրո պատճառները: Գործարարության համար հայերը հիմնականում վստահում են ամերիկացիներին և ռուսներին: Սա նա մեկ անգամ ապացուցում է այդ երկրներից մեր կախվածությունը և նրանց հետ համագործակցելու փորձը: Հետաքրքիր է նաև, որ գործնական հարաբերություններ հայերը հայերի հետ ավելի քիչ նպատակահարմար են համարում, քանզի կա վտանգ, որ կխաբվեն հենց «տնեցիների» կողմից: Ամուսնության առումով հայերը նախընտրում են միայն իրենց էթնոսին պատկանողներին, սա վկայում է պահպանողական լինելու մասին, ինչն այս պարագայում ինտեգրող և կայունացնող ֆունկցիա է կատարում:

Կարևոր հարցերից է նաև սուբյեկտների հատկանիշները: Այս առումով որպես վստահության վրա հիմնված փոխազդեցության հիմք կարող է լինել սուբյեկտների *պատասխանատվությունը*: Մականակներն է, որ որոշակի նախնական փոխհարաբերություններ են անհրաժեշտ: Այս նախնական փոխհարաբերությունները կարելի է անվանել «վստահության փորձաշրջան»: Կայուն փոխազդեցության համար վստահության հիմք կարող է լինել *երաշխավորումը*, այսինքն՝ քեզ համար վստահելի որևէ մեկի խոսքը: Այս դեպքում պատկերը հետևյալն է. հայերը հակված են վստահելու հարգված մարդու խոսքին՝ *«ինքը մեր լավ խխպոր ախպերն ա»*: Սա գործում է ինչպես անհատական մակարդակում, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ: Հարկ է նշել, որ վերջինս առավել բնութագրական է տղամարդկանց համար, իսկ կանայք ավելի հակված են վստահելի հարաբերություններ ունենալու համար փոխազդեցության սուբյեկտներին ստուգել՝ որևէ պատասխանատու գործ «հանձնարարելով»:

Վստահության փոխադարձությունը հայ հասարակությունում նկարագրվում է ելնելով երկու հիմնական գործոններից՝ *անհատի փորձից և պարտավորվածության գցացումից*: Առաջինը՝ անցյալի փորձն է պայմանավորում անհատի հետագա վարքի նմուշները. այն վերաբերում է անհատի պատմական փոխազդեցություններից բխող «ռեֆլեքսիվ գիտակցությամբ»: Այսինքն վստահության առաջացումը ենթադրում է որոշակի փորձի առկայություն: Սա վստահության ձևավորման կարևորագույն մեխանիզմներից է: Երկրորդ մոտեցումն ավելի անհատական է, այսինքն՝ կախված է անհատական հատկանիշներից: Այս առումով Շտոմպկան վստահության մշակույթի ձևավորման համար առանձնացրել է սուբյեկտների մի շարք բնութագրիչներ: Այստեղ խմբի անդամները որքան ակտիվ են, լավատես, նորարարական և փոփոխությունների նկատմամբ բաց են, այնքան ավելի հավանական է, որ հեշտ կլինի վստահության ձևավորումը, իսկ հակառակ պատկերի դեպքում՝ ձևավորվում է անվստահություն¹⁴: Պատկերն ըստ հետազոտության արդյունքների հետևյալն է. հարցվողների 81,2%-ը իրենց շրջապատին բնորոշել է որպես վստահելի, մինչդեռ միայն 39,6%-ն է հայերին բնորոշել որպես վստահելի: Սա պայմանավորում է ընդհանրացված անվստահության առկայությունը: Հարկ է նշել, որ շրջապատի մարդկանց մեջ ներառված են ընտանիքի անդամները, բարեկամները, ընկերները, հարևանները: Սա ևս մեկ փաստարկ է, որ հայ հասարակությունում գործում է միայն անհատական վստահությունը, սակայն այստեղ էլ բաշխումը միանշանակ չէ: Ընդհանուր առմամբ, կարող ենք ասել, որ նույնիսկ լիակատար վստահություն չկա շրջապատի մարդկանց նկատմամբ, քանզի, ինչպես երևում է տվյալներից, շրջապատի մարդիկ համեմատաբար ավելի փակ են նորարարարությունների, փոփոխությունների համար, ինչպես նաև ավելի պահպանողական, իսկ ըստ Շտոմպկայի՝ սրանք ավելի շուտ անվստահության ձևավորման հիմք կարող են լինել:

Վստահության ձևավորման գործում կարևոր է նաև կրոնական պատկանելությունը. հայերի 12,5%-ը վստահում է բոլոր քրիստոնյաներին, մինչդեռ մեզ՝ հայերիս, վստահում է հարցվողների միայն 3,1%-ը: Սա պայմանավորված է ևս անցյալի օբյեկտիվ պատմական փորձով: Դարեր շարունակ մեր կրոնական հավատալիքները եղել են

¹⁴ Штомпка П., Доверие: социологическая теория// Социологическое обозрение, Том 2. № 3. М., 2002. С.35.

մեզ ուղեկից: Մեր ինքնությունը, հիմնված լինելով պատմական ան-
ցուդարձի վրա, իր մեծ ազդեցությունն ունի վստահության ձևավոր-
ման գործում: Այդ է պատճառներից մեկը, որ մինչև օրս ապրում ենք
Տիգրան Մեծով, Վարդան Սամիկոնյանով: Անվստահության հետև-
անքով առաջացած վակուումը լրացվում է այլ կառուցվածքների կող-
մից: Այս առումով կարելի է փաստել, որ հայ հասարակությունում
դրա համար ստեղծված են բոլոր նախապայմանները: Այդ այլընտ-
րանքային միջոցները ձևավորվում են՝ անհատական, վարքային և
մշակութային մակարդակներում: Սակայն պետք է նշել, որ այդ մի-
ջոցներից շատերը հասարակական առումով կարող են դիսֆունկ-
ցիոնալ լինել: Դրանց թվում կարելի է դիտարկել *կոռուպցիան*, *գե-
տոիզացիան*, *պատերնալիզմը*, *էքստերնալացված վստահությ-
յունը*¹⁵: Վերջիններս էլ փոխազդեցություններում իրականացնում են
ազմուկի դերը:

Կոռուպցիան կարգավորվածության թվացյալ պատկերն է,
ուրիշների վրա ազդելու միջոց, շրջապատող միջավայրում տիրող
քառսի «վերահսկում»: Այսօր հայ հասարակությունում մեծամասամբ
հակված են կոռուպցիոն վարքագիծ ցուցաբերելուն: Պետք է նշել, որ
սա միայն մեր հասարակության խնդիրը չէ. կոռուպցիայի հիմնա-
խնդիրն առկա է նույնիսկ զարգացած հասարակություններում:
Այնուամենայնիվ, կոռուպցիան փոանգավոր է վստահության ձևա-
վորման համար, այն նպաստում է «ծանոթի ինստիտուտի» զարգաց-
մանը: Կոռուպցիան այնքան լայն տարածում ունի հայ հասարա-
կությունում, որ կարելի է ասել կենսակերպ է դարձել:

Կոռուպցիան մեծ ազդեցություն ունի նաև ինստիտուցիոնալ
վստահության ձևավորման վրա: Պարզվում է, որ ամենակոռու-
պացված ոլորտը ռստիկանությունն է (42,6%), իրավական համա-
կարգը: Սրա պատճառներից մեկը մեր հասարակությունում առկա
կարծրատիպերն են և որոշակի սոցիալական դերերի նկատմամբ
ձևավորված բացասական պատկերացումները: Պետք է արձանագ-
րել, որ բոլոր ոլորտներում կոռուպցիոն դրսևորումներ կան: Այս մա-
սին հարցվողների տեղեկությունները հիմնվում են անձնական կամ
ընկերների, բարեկամների փորձի վրա: Սա նշանակում է, որ նրանք
ստիպված են տալ կամ վերցնել կաշառք, որը հիմք է ինստիտուցիո-

¹⁵Foley M., Edwards B. Importance of Trust-Building in Transition. 2000, P.3.

նալ անվտանգության համար:

Գետոհիզացիան ենթադրում է, որ խմբի շուրջը ձևավորվում են հստակ ընդգծված սահմաններ՝ արտաքին միջավայրից «պաշտպանելու» համար: Սրանով անհատները կորցնում են կապը արտաքին աշխարհի հետ, ինչն էլ պատճառ է անորոշության խորացման համար: Մի կողմից՝ այն կոմպենսացվում է տեղական որևէ սոցիալական, էթնիկ կամ ընտանեկան խմբին նվիրվածության ամրապնդմամբ, մյուս կողմից էլ՝ ուղեկցվում է օտարների նկատմամբ քսենոֆոբիայի զարգացմամբ: Հասկանալի է, որ այն բավական տարածված է հայ հասարակությունում, թեկուզ միայն հաշվի առնելով այն, որ վստահությունը չի տարածվում ընտանեկան, ընկերական, բարեկամական հարաբերություններից դուրս, կամ խնդիրների լուծման ժամանակ հայերը օգնության են դիմում իրենց ծանոթներին կամ էլ տեղեկատվության ստացման միջոցներից նախընտրում են ընկերների, բարեկամների տված տեղեկատվությունը:

Պատերնալիզմ: Հոր ուժեղ, ավտորիտար առաջնորդի կերպարի մասին երազանքները, որոնք հեշտությամբ կհաստատեն կարգ ու կանոն (անհրաժեշտության դեպքում նաև ուժի կիրառմամբ), կմաքրեն աշխարհն անվտանգելի անհատներից, կազմակերպություններից, ինստիտուտներից: Այսպիսի պահանջումները բավարարվում է այլ ինստիտուտների կողմից, ինչպիսիք են աղանդները: Կարող ենք փաստել, որ այսօր աղանդավորական շարժումները գնալով հզորանում են: Սա պատճառ է ինչպես վերը նկարագրված երևույթի, այնպես էլ եկեղեցու թույլ գործունեության:

Էքստերնալացված վստահություն: Տեղական քաղաքական գործիչների, ինստիտուտների, արտադրանքի նկատմամբ ստեղծված անվտանգելի իրավիճակում մարդիկ դիմում են արտաքին՝ այլ հասարակությունների, սկսում են վստահել նրանց քաղաքական առաջնորդներին, կազմակերպություններին և ապրանքներին: Հաճախ կարելի է լսել, որ «Հայաստանին պետք է Վլադիմիր Պուտինի կամ ինչ-որ այլ մեկի նման նախագահ», «այս կամ այն ապրանք՝ գերմանական է», որակի մասին խոսք չկա», «ուրիշ տեղեր սենց չի», «երանի իրանց» և նման շատ ու շատ արտահայտություններ: Այս ամենը վկայում են, որ հայերն ունեն էքստերնալացված վստահության բարձր մակարդակ, ինչն, անխոս, բերում է սեփական ուժերի, երկրի, ինստիտուտների նկատմամբ անվտանգության ձևավորմանը:

Կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում, հանգել ենք հետևյալ եզրակացություններին:

- Այսօր ստեղծված պայմաններում ընդհանրացված վստահությունն ունի ամենացածր մակարդակը, այսինքն ընդհանրական սոցիետալ վստահությունը դիֆուզային է, ուստի սա է պատճառներից մեկը, որ քաղաքացիները հրաժարվում են ամեն տեսակի մասնակցությունից:

- Քաղաքացիական մասնակցության տեսանկյունից ստացված տեղեկատվությունը վկայում է, որ միայն երիտասարդներն են ցուցաբերում մասնակցություն, որն էլ պայմանավորված է իրավիճակը փոխելու անկարող ցանկությանը և տարիքային էնտոզիազմով:

- Հայ հասարակությունում վստահելի հարաբերությունները դուրս չեն գալիս ընտանեկան, ընկերական, բարեկամական հարաբերություններից. սա նշանակում է, որ հայ հասարակությունում առկա են հիմնականում փակ սոցիալական ցանցեր, որոնք թույլ չեն տալիս առաջ գնալ և կապեր հաստատել այլ ցանցերի հետ, ինչն էլ պայմանավորում է վստահության ցածր մակարդակը:

- Կանանց մոտ գերակշռում է անհատական վստահությունը: Կանայք մարդուն վստահելու համար կարևորում են նրա հետ երկար ժամանակ ծանոթ լինելը, այսինքն՝ կանայք ավելի հակված են վստահելու այն դեպքում, երբ կան ամուր, կայացած հարաբերություններ:

- Կանանց ինքնագնահատականը մեծապես կախված է շրջապատի գնահատականից, և այդ առումով շրջապատը և նրա վստահությունը շատ կարևոր է կնոջ ինքնահաստատման համար:

- Ինստիտուցիոնալ վստահության դեպքում կարող ենք ասել, որ թե՛ կանայք, թե՛ տղամարդիկ հակված են վստահելու այն համակարգերին, որոնց վերաբերյալ իրենք ավելի տեղեկացված են կամ ընդգրկված են հենց այդ համակարգերում:

- Հայ հասարակությունում անհատական և ինստիտուցիոնալ վստահությունները հակադիր են միմյանց:

- Ինստիտուտի նկատմամբ վստահության հիմքում ընկած է այդ կառույցի աշխատանքային պատմությունը, դեկավարի հարգված լինելը կամ չլինելը և այլն:

- Անծանոթների նկատմամբ վստահությունը հիմնականում հիմնվում է աշխարհընկալման օպտիմիստական ուղու վրա և այն

հավատի վրա, որ վաղն ավելի լավ է լինելու, եթե մենք կարողանանք կառավարել մեր սոցիալական միջավայրը, կենսամակարդակը:

▪ Անվստահության հետևանքով առաջացած վակուումը լրացվում է այլ կառուցվածքների կողմից՝ *կոռուպցիա, գետտիզացիա, պատերնալիզմ, էքստերնալացված վստահություն*:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում ներկայացված են վստահության ձևավորման գործընթացի առանձնահատկությունները հայ հասարակությունում: Հետազոտությունն անցկացվել է Երևանում, 2014թ.-ին: Հիմնական շեշտադրումներից է վստահության ձևավորման մեխանիզմների, վստահության տեսակների, վստահության ձևավորման գործոնների և մակարդակների բացահայտումը: Ընդհանուր առմամբ, վստահությունը սահմանվում է որպես երկկողմանի փոխանակման գործընթաց, որտեղ կարևորվում են փոխանակման գործընթացի սուբյեկտների հատկանիշները, փոխանակվող հաղորդագրության ֆիլտրումը և աղմուկի գաղափարը:

Բանալի բառեր– վստահություն, քաղաքացիական մասնակցություն, սպասումներ, ռիսկ, հանդուրժողականություն:

ФОРМИРОВАНИЕ ДОВЕРИЯ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Лилианна Овсепян

Аспирант Института философии,
социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены особенности процесса формирования доверия в армянском обществе. Используются материалы социологического исследования, проведенного в Ереване в 2014г. Основной акцент ставится на выявление механизмов формирования доверия, на виды доверия, на факторы и уровни формирования доверия. Доверие рассматривается как процесс двустороннего обмена, где важную роль имеют свойства субъектов процесса обмена, фильтрация обмениваемого послания и идея шума.

Ключевые слова: доверие, гражданское участие, ожидания, риск, толерантность.

TRUST-BUILDING AS A FACTOR FOR CONSOLIDATION OF CIVIL SOCIETY

Lilianna Hovsepyan

*PhD student, Institute of Philosophy,
Sociology and Law of RA NAS*

The paper discusses the specific features of a trust building process in the Armenian society. It uses findings of the sociological survey conducted in Yerevan in 2014. The focus is on identifying trust-building mechanisms, on types of trust and on factors and levels in trust building. Trust is regarded as a bilateral exchange process, wherein features of the exchange process actors, filtering of the exchanged message and the idea of noise play an important role.

Key words: trust, civic participation, expectations, risk, tolerance.